

О. О. Хамрай

ПРОСОДИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ АРАБСЬКОЇ МОРФОЛОГІЇ

Нездатність фонематичного протиставлення постійно забезпечувати розрізнення Нусіх значущих елементів мови давно привернула увагу дослідників, а відтак дала підстави шукати фонетичні одиниці, більші за фонему. Наприклад, М. Халле такою одиницею вважає морфему, С. І. Бернштейн запропонував термін “фонема другого ступеня”, а Р. І. Аванесов таку одиницю називає фонемним рядом [Зиндер 1979, 63]. Ці міркування, а також неоднозначність у тлумаченні певної кількості фонологічних опозицій зумовили виникнення такого розділу лінгвістичної науки, як морфонологія, що досліджує фонологічну структуру морфем різного типу й місце фонологічних відмінностей у морфологічних процесах.

Витоки вчення про глибокий зв'язок граматики з фонологією та конкретні форми проявів цього зв'язку можна виявити вже в індійській граматичній традиції [Амирова... 2005, 73]. Утім, необхідність виокремлення морфонології в окрему дисципліну стала очевидною лише з появою класичних праць М. Трубецького та І. Бодуена де Куртене [Кубрякова... 1983, 9–10].

Доцільність морфонологічного підходу обумовлена тим, що існують певні кореляції між фонологічним складом морфеми й здійснюваними нею функціями – в морфонології є особливо очевидними зв'язки між здатністю морфеми зберігати тотожність самій собі навіть при зміні її фонологічного складу та її здатністю сигналізувати за допомогою цієї зміни про зміну її функцій [Кубрякова... 1983, 4].

Прикладом групи явищ, що їх досліджує морфонологія, є чергування. Фонетичні (фонетично позиційні) чергування обумовлені дією позиційних законів і не мають винятків, а граматичні (фонетично непозиційні) – є результатом історичних процесів, що відбувалися в мові в процесі її розвитку. Відтак при аналізі конкретного чергування необхідно водночас враховувати як фонетичні, так і морфологічні чинники, що й обумовлює “гібридний” характер морфонологічного підходу.

Утім, морфонологічні правила, задіяні у чергуванні, припускають класифікацію з різних точок зору [Маслов 1979, 195–196]. Можливо, найпростіша класифікація може базуватися на типі зміни, що викликається дією морфонологічного правила. З цієї точки зору доцільно розрізняти альтернації, елізії, аугментації і метатези. Елізії, у свою чергу, можна підрозділити на два типи: усічення і дієреза. Аналогічно цьому аугментації також мають два різновиди: нарощування – додавання маргінальних фонем – і епентеза – поява “додаткових” фонем “всередині” експонента морфеми у порівнянні з її вихідним варіантом [Касевич 1986, 54]. Відмінність такого підходу від “звичайного” фонологічного опису супрасегментних фонетичних явищ полягає в тому, що тут вони розглядаються функціонально, у зв'язку з іншими ярусами мови, насамперед із морфонологією.

У кожній мові існують особливі правила фонотактики, які розділяються на фонемні та алофонні. Перші є комбінаторними й визначають, які фонемні можуть сполучатися, а які ні. Другі є позиційними й визначають обмеження, що існують на вживання фонем у тих чи інших фонологічних контекстах. В обох цих випадках морфонологічний підхід, як правило, дає можливість уникнути неоднозначності при описі фонетичних явищ.

Ще одна особливість, яка зумовлює доцільність морфонологічного підходу, пов'язана з тим, що фонема сама по собі не асоціюється із жодним значенням, відтак потенційно може бути асоційованою з будь-яким. Морфема, зокрема службова, має вже досить визначене значення й функції. Утім, морфонологічні явища також не мають знакового характеру з двох причин: по-перше, вони не є незалежними, та чи інша морфонологічна характеристика завжди обумовлена фонетико-морфологічним контекстом; по-друге, ті ж самі морфологічні ознаки часто супроводжують принципово різні граматичні процеси, яким не притаманна жодна функціональна та/або семантична єдність. Відтак морфонологія дозволяє досліджувати як фонологічні, так і морфологічні явища у відриві від того значення, яке вони мають у конкретному контексті, що робить її значно універсальнішою, аніж фонологія й морфологія, взяті окремо одна від одної.

Останніми роками стало зрозуміло, що певні морфонологічні явища в мовах з неконкатенативною морфологією, до числа яких належить і АЛМ, значно ефективніше досліджувати за допомогою просодичного підходу, що ґрунтується на принципах, розроблених у межах просодичної фонології і висвітлених у працях таких дослідників, як Е. Селкірк, Дж. Маккарті й А. Принс, які показали, що “шаблонна” морфологія, або морфологія моделей (*templatic morphology*), оперує категоріями, релевантними для просодичної теорії, такими, як мора, склад, стопа, фонетичне слово тощо [Hayes 1995, 47]. А це означає, що поняття, які використовуються у дослідженнях із просодики, – наголос, складоподіл, епентеза, компенсаторне подовження, рима, поетичний розмір тощо – можна використовувати для характеристики морфологічних моделей. Враховуючи ту роль, яку відіграють морфологічні моделі в арабському словотворі та словозміні, методи, які використовує просодична морфологія, логічно набувають широкого використання у вивченні АМ. Доцільність використання просодичних характеристик у дослідженні АМ можна проілюструвати також результатами, отриманими в арабській діалектології. Наприклад, класифікація арабських діалектів за типами складів, поширених у різних діалектах, дає принципово нові можливості вивчення їхньої типології (див., напр., [Kiparsky 2003, 147–150]).

Просодична морфологія базується на трьох фундаментальних принципах:

– *просодична морфологічна гіпотеза* полягає в тому, що морфологічні моделі можна визначити в просодичних термінах, таких, як мора (μ), склад (σ), стопа (F), фонологічне слово (ω).

– *умова шаблонного задовільнення*: дотримання шаблонних обмежень є обов'язковим й визначається просодичними принципами, як універсальними, так і специфічними для кожної мови.

– *принцип просодичного обмеження областей* полягає в тому, що область застосування морфологічних операцій обумовлена просодичними чинниками не менше, ніж морфологічними. Зокрема, як місце морфологічної трансформації повинне обиратися мінімальне слово в межах певної області, а не уся область у цілому [McCarthy... 1990, 209–210].

Як можна зрозуміти з вищесказаного, основна ідея просодичної теорії полягає в тому, що морфологічні моделі можуть бути визначені в термінах просодичних одиниць, таких, як мора, склад, стопа й фонетичне слово. Іншими словами, згідно з просодичною морфологічною гіпотезою, набір морфологічних шаблонів є подібним до набору просодичних одиниць, таких, як наголос, складоподіл, епентеза, компенсаторне подовження, рима, “правила підрахунку”, поетичний розмір. Просодичні елементи утворюють ієрархію, що має такий вигляд ([Selkirk 1980; McCarthy 2006, 182; Watson 2007, 129]):

- ω (Фонетичне слово)
- F (Стопа)
- σ (Склад)
- μ (Мора)

Щоправда, наведене представлення не є єдино можливим. Утім, незалежно від кількості елементів наслідком наявності цієї ієрархії є те, що мінімальне фонетичне слово включає як мінімум одну стопу, мінімальна стопа включає як мінімум один склад, а мінімальний склад – як мінімум одну мору. При цьому фонетичне слово, як правило (не обов'язково), збігається із синтаксичним словом [Watson 2007, 128–129].

Якщо долучити до цих відомостей просодичну інтерпретацію наголосу, яка полягає в тому, що в межах просодичної гіпотези його розподіл пов'язується з відповідними розмірами віршування, то в АЛМ мінімальне фонетичне слово, визначене в межах просодичної ієрархії, дорівнюватиме мінімальній стопі: у квантитативних хорейчних системах наголосу це буде мінімальна хорейчна (мораїчна) стопа, а в ямбічних системах – мінімальна ямбічна стопа [Watson 2007, 129, McCarthy... 1995, 323]. Зрозуміло, що інтерпретація віршованих розмірів в АЛМ відрізняється від тієї, що склалася в межах класичної європейської теорії віршування. Утім, арабські розміри віршування можна поставити в певну відповідність до європейських (див., напр.: [Долинина 1983, 21]).

Як можна побачити, просодичний підхід дозволяє пов'язати структуру складу й характер наголосу зі структурою рими, притаманної тій чи іншій мові, в термінах, що використовуються в межах теорій віршування. Для АЛМ, а особливо для КАМ, такий зв'язок не є випадковим, враховуючи роль доісламської, зокрема бедуїнської, поезії у формуванні літературного арабського мовлення, а згодом і самої мови, як класичної, так і сучасної літературної.

Дослідження розподілу наголошених і ненаголошених складів у межах різних теорій віршування дозволяють констатувати наявність двох типів складів: важкого й легкого. Як правило, важкі склади мають структуру CVV і SVC, а легкі – CV. За визначенням, важкі склади містять не менш ніж дві мори, легкі – одну.

У дослідженнях із просодичної морфології можна зустріти два типи стоп: збалансовані й незбалансовані (асиметричні) [McCarthy... 1986/96, 7]. В АЛМ основною характеристикою, що дає підставу для віднесення складу до певного типу, є, зрозуміло, не наголос, а довгота голосного. У тих системах наголосу і складоподілу, які розрізняють легкі та важкі склади й припускають наявність обох типів стопи, асиметричній стопі відповідає ямбічний наголос, а збалансованій – хорейчний. Такі системи засвідчено, наприклад, у каїрській говірці єгипетського діалекту АМ [McCarthy... 1979, 445–458].

Одна з головних особливостей шаблонного підходу в морфонології полягає в тому, що такі морфологічні явища АЛМ, як гемінація другого кореневого приголосного у дієслівних формах (наприклад, форми другої породи дієслова), розглядаються в контексті відповідності певній моделі, або шаблону, у цьому випадку CVCCVC, а не просто як гемінований дериват від першої породи. При цьому з кожним елементом цього шаблону можна асоціювати специфічний складоподіл, наголос, довготу, а відтак і трактувати морфологічну модель у просодичних термінах.

Якщо зважити на те, що в КАМ та АЛМ розміри віршування визначаються не чергуванням наголошених та ненаголошених складів, а їхньою “вагою”, то у межах просодичного підходу базову модель (сегментний каркас) утворення численних форм арабського дієслова (C) C V (C) C V C або (X)X X (X) X X X можна представити не просто як послідовність із семи сегментів (що робиться у межах так званих CV- та X-теорій) [McCarthy... 1986/96, 2–3], а як результат проекції сегментного каркаса на асиметричну ямбічну стопу (модель CVCVVC) або, у випадку додавання однієї мори до першого складу (шляхом гемінації другого приголосного чи подовження першого голосного), – на хорейчну стопу (моделі CVCCVC та CVVCVC). В обох випадках перший сегмент (C) (або X) – залежно від застосовуваної теорії виявляється надлишковим, адже його наявність порушувала б метрику стоп, – цим у межах просодичної гіпотези і можна пояснити неможливість двоприголосного початку слова в АЛМ. Сегментні теорії не можуть пояснити цього явища [McCarthy... 1986/96, 5], тому обмежуються простим перерахуванням “припустимих” і “неприпустимих” елементів структури. Теорія (про-

содичних) шаблонів включає в себе просодію саме для того, аби дозволити виокремлювати елементи морфологічної структури словоформ, різні комбінації яких дозволяють пояснити різні варіанти реалізації цієї структури.

Наприклад, Дж. Маккарті показав, що форму *kuttib*^a можна розглядати як таку, що складається з трьох морфем: консонантного кореня *k-t-b*, “перфективно-пасивної” вокалічної мелодії **u-i**^a та шаблонної морфемі (консонантно-вокалічного (CV) каркаса) другої породи, або “каузативно-фактивної” основи CVCCVC [McCarthy... 1981, 380, 385–390].

Згідно з Теорією консонантно-вокалічних каркасів (одна з CV-теорій), основа другої породи (CVCCVC) являє собою послідовність одиниць сегментного рівня типу C і V. У відповідних термінах форму *kuttib* можна представити як проєкцію триконсонантного кореня *k-t-b* на консонантно-вокалічний каркас CVCCVC з вокалічною мелодією *u- -i*. Згідно з просодичною морфологічною гіпотезою, це послідовність двох важких складів, отже, структуру цієї форми можна представити так:

1) У паузальній формі

u- -i
↓
CVCCVC (2μ- -2μ) → /kut-tib/
↑
k-t-b

2) У повній формі

u- -i- -a
↓
CVCCVCV (2μ-μ-μ) → /kut-ti-ba/
↑
k-t-b

Таке представлення морфологічної структури вказаної дієслівної форми дозволяє:

по-перше, виокремити й дослідити елементи просодичної підсистеми незалежно від інших;

по-друге, просодичні шаблони дозволяють побачити зв'язок між різними елементами просодичної підсистеми АМ, що неможливо зробити в межах теорії каркасів;

по-третє, просодична морфологічна гіпотеза дозволяє передбачати наслідки морфологічних процесів значно ефективніше, ніж це можна зробити на основі теорії каркасів, наприклад, при дослідженні арабської ламаної множини. Нарешті, результати, отримані в контексті просодичної морфологічної гіпотези, як правило, точніші від результатів застосування теорії каркасів. Наприклад, як можна побачити з вищенаведеної схеми, просодична інтерпретація дозволяє легко поєднати в межах одного схематичного відображення різні форми арабського слова – повну й паузальну.

Як уже зазначалося вище, фонологія оперує такими категоріями, як “просодичне слово” і “склад”, теорія наголосу містить такі категорії, як “стопа” та “легкий та важкий склади”, дослідження із складоподілу дали поняття “ядерного складу” (core syllable), який переважно має структуру CV. Просодична морфологія тією чи іншою мірою використовує усі названі поняття. Про властивості деяких об'єктів, що описуються за допомогою цих понять, йшлося вище, властивості деяких потребують детальнішої характеристики.

Так, стопа (принаймні в АЛМ) є бінарною, тобто містить або дві мори, або два склади. З властивості бінарності випливає поняття мінімального фонетичного (просодичного) слова. Цей мінімалізм накладає низку обмежень на морфологічні структури. Зокрема, ідею про принципову різницю у протіканні процесів словозміни й словотвору між різними частинами слова можна проілюструвати на прикладі морфологічного

аналізу з використанням просодичного підходу, застосованого до процесу утворення форм ламаної множини й димінутива в АЛМ [McCarthy... 1990, 211–223].

Сказане стосується також і такого поширеного в АЛМ явища, як афіксація. Наприклад, інфікс можна розглядати як суфікс, що приєднується до початкової частини основи, просодично обмеженої хорейчним шаблоном, для якого, як зазначено вище, мінімальним фонетичним словом є мораїчна стопа, а саме до мінімальної початкової хорейчної стопи, що містить одну складову мору. Таким “суфіксом” є, наприклад, інфікс “t” VIII породи арабського дієслова. Тут ми бачимо випадок додатного просодичного обмеження (до обмеженої частини після здійснення морфологічної операції додається решта морфологічної структури).

При утворенні T-порід арабського дієслова вказаний формант приєднується до складів різних типів. У V та VI породах цей формант приєднується до важких складів (CVC й CVV), що містять по дві мори й дорівнюють, якщо дотримуватися логіки, викладеної вище, мінімальному фонетичному слову. При утворенні VIII породи формант приєднується до легкого складу типу CV, що містить одну мору і є меншим за мінімальне фонетичне слово. Можливо, завдяки цьому тут відбувається метатеза, що супроводжується появою протетичного голосного “i” на початку нового складу, й замість префікса виникає інфікс:

V та VI пророди – $t + fa'ala \rightarrow tafa'ala$, ($t + fā'ala \rightarrow tafā'ala$),

VIII пророда – $t + fa'ala \rightarrow ifta'ala$.

Щоправда, цей принцип задіяно далеко не завжди. Вочевидь, він спрацьовує, якщо необхідно розрізняти явища, які протиставляються одне одному в межах граматичної системи однієї мови, наприклад префіксацію та інфіксацію за участю одного й того ж форманта. Якщо такого протиставлення немає, наприклад при утворенні сьомої породи, структура складу не змінюється й інфікс не виникає.

У межах традиційної морфології, зокрема теорії каркасів, вищенаведені перетворення зводяться до констатації наявності різних морфологічних моделей для різних порід дієслова, тоді як залучення морфонологічного підходу, зокрема просодичної гіпотези, дає можливість пояснити особливості афіксації у вищевказаних випадках фонетичними причинами.

Подвійна природа явищ, описуваних морфологічно орієнтованими розділами фонології, проявляється насамперед у тому, що мовлення може виконувати свою комунікативну функцію лише тоді, коли воно правильно організоване [Лебедев 2004, 61]. Ця організація досягається засобами автосегментного (фонематичного) й супрасегментного рівнів. Якщо автосегментний рівень організації мовлення, у тому числі й в АЛМ, досліджено досить глибоко, про що свідчать, наприклад, універсальні класифікації фонем і алофонів, то на супрасегментному рівні такої універсальності не спостерігається. Тому ми пропонуємо розглянути цей рівень із використанням просодичного підходу. Доцільність такого підходу обумовлена кількома чинниками. По-перше, АЛМ, як і решта семітських мов, належить до числа мов з неконкатенативною морфологією, тобто отримати ціле шляхом простого додавання (конкатенації) частин у більшості випадків неможливо. Тому навіть на морфологічному рівні необхідно виокремлювати характеристики, що описують внутрішню структуру елементів та зміни, що відбуваються внаслідок взаємодії цих елементів у процесі мовлення. По-друге, АЛМ багато у чому походить від мови поетичних текстів доісламської та ранньокласичної епохи. Навіть прозаїчні тексти тієї доби (наприклад, у Корані) мають специфічну ритмічну організацію. Отже, просодичні характеристики найкращим чином відбивають цю організацію саме на супрасегментному рівні, від окремих складів до фонетичної фрази.

Тому одним із найрезультативніших є застосування просодичного підходу на рівні фонетичного слова, а саме у морфонології АЛМ, де він дозволяє побачити закономірності, які інакше помітити важко, якщо не неможливо.

Так, у згадуваному дослідженні Дж. Маккарті та А. Принса за основу було прийняте припущення, що головною стратегією утворення певних форм ламаної множини є відображення мінімального фонетичного слова на ямбічну стопу [McCarthy... 1990, 217–224]. Об'єктом аналізу стали 3500 плюрално-сингулярних пар зі словника Г. Вера 1971 р. в. [Wehr 1971], при цьому аналізувалися форми, наведені у порівняльних граматиках, таких, як граматика У. Райта [Wright 1986]. З 31 моделі ламаної множини, засвідчених у Райта, 12 належать до ямбічного типу, 11 – до хореїчного, 6 – до моносилабічного й дві побудовані за моделями CuCCaC і CuCCāC, при цьому перші дванадцять є найпродуктивнішими. Усі вони починаються з ямбічної стопи CVCVV. Згідно з поглядами дослідників, така ситуація викликана тим, що безпосередньо просодичний шаблон ламаної множини застосовується не до всієї моделі, а лише до двох її перших мор, тобто до мінімального в АЛМ фонетичного слова. Так, слово /nafs/ – “душа”, побудоване за моносилабічною моделлю **fa¹l**, у множині дає ямбічну форму /nufūs/. Вокалічна мелодія **u- -u** тут обумовлена, імовірно, семантичними міркуваннями. У результаті ми отримуємо один легкий склад /nu/ і один важкий – /fū/. Довгота тут забезпечує асиметричність просодичної структури.

У двоскладовій моделі **fa¹al**, за якою побудовано слово /'asad/ – “лев”, перші дві мори /'a-sa/. При утворенні множини отримуємо /'u-sū/ задля задоволення вимоги відповідності ямбічному просодичному шаблону CVCVV. Після додавання морфологічного “залишку” отримуємо повну форму /'usūd/.

При утворенні множини від слова /ḡundub/ – “сарана” використано вокалічну мелодію **a- -i**, причому перша частина цієї мелодії – **a** – поширюється на перші дві мори, а саме /ḡun/, у результаті чого отримуємо /ḡanā/ в повній відповідності до ямбічного шаблону CVCVV. До трансформованої таким чином частини слова додається залишок, не охоплений операцією узгодження із шаблоном, при цьому просодична структура цього залишку – CVC, а також друга частина вокалічної мелодії – **i** – зберігаються у вихідному вигляді – /ḡanā/ + /dib/ = /ḡanādib/.

На підставі проаналізованого явища дослідники роблять висновок, що обмеження трансформації двома першими морями приводить до збереження незмінною решти просодичної структури, притаманної однині, при утворенні множини за вказаними моделями. Зрозуміло, що в термінах лінійної автосегментної фонології, як і в суто морфологічних термінах, пояснити це явище навряд чи можливо.

Як приклад ще одного свідчення продуктивності ямбічного шаблону в АЛМ дослідники наводять редуплікацію певної частини (найчастіше це останній склад або дві останні мори для моносилабічних моделей) при утворенні форм димінутива, що є досить поширеною в мовах світу. В інших семітських мовах, наприклад у гебрайській, відповідний склад (або принаймні частина консонантного каркаса) просто редуплікується: /ḥatul/ → /ḥatultul/, “кішка” → “кошеня”, /keleb/ → /k_εlablab/, “собака” → “цуценя”. В АЛМ цей процес узгоджується з тим самим ямбічним просодичним шаблоном, за яким відбувається морфологічна трансформація при утворенні відповідних форм множини: останній кореневий приголосний та перший приголосний редуплікованої частини слова замінюється на апроксимант /w/, що викликано тим, що вони обидва потрапляють на межу мінімального фонетичного слова, тобто у слабку позицію, в якій може відбуватися нейтралізація диференційних ознак будь-якого приголосного з подальшою його акомодациєю до голосного, що, вочевидь, і приводить до появи апроксиманта. Результатом цього процесу є поява специфічної вокалічної мелодії димінутива **u- -a** і виникнення варіанта ямбічного просодичного шаблону CVCVV – CuCa_w.

Якщо вихідна форма менша або дорівнює мінімальному фонетичному слову, трансформація застосовується до морфологічного каркаса в цілому, тому димінутиви (як, до речі, й форми ламаної множини) від форм однини, побудованих за різними морфологічними моделями, можуть мати однакову структуру: /nafs/ → /nufays/ – “душа” → “душонка” й, відповідно, /'asad/ → /'usayd/ – “лев” → “левеня” (у множині /nufūs/ і /'usūd/);

якщо вихідна форма більша за мінімальне фонетичне слово, у формах множини й димінутива має місце епентеза: /ǧazīra/, /ǧazā'ir/, /ǧuzayyir/ – “острів”, “острови”, “острівець”;

/fākiha/, /fawākih/, /fuwaykih/ – “фрукт”, “фрукти”, “маленький фрукт”;

/ǧāmūs/, /ǧawāmīs/, /ǧuwaymīs/ – “буйвол”, “буйволи”, “буйволена”.

Аналогічно утворюються форми множини й димінутива для слова /sulṭān/, де перші дві мори – /sul/ узгоджуються із просодичним шаблоном CVCVV і першою частиною вокалічної мелодії, у результаті чого отримуємо /salā/, а решта основи, яка огласована другою частиною вокалічної мелодії, приєднується до її трансформованої частини. Морфологічна трансформація застосовується до мінімального фонетичного слова, а “залишок” вихідної форми приєднується до трансформованої за просодичним шаблоном частини слова з дотриманням відповідної вокалічної мелодії та просодичної структури вихідної форми. При цьому зберігається просодична структура другої частини вихідного слова, не охопленого морфологічною трансформацією, й другої частини вокалічної мелодії і із збереженням просодичної структури другої частини вихідного слова, чим і прояснюється довгота (/ṭān/ → /ṭīn/).

Таким чином, форми димінутива й ламаної множини, утворені за ямбічним просодичним шаблоном CVCVV, відрізняються тільки вокалічною мелодією – відповідно, **u- -a** і **a- -i** або **u- -u**, що свідчить про те, що ці форми не можна пояснити простим накладанням кореня на морфологічну модель [McCarthy... 1990, 222]. Як можна побачити, просодична структура двоморового початку сингулярних основ, розглянутих вище, при утворенні основ множини й димінутива зазнає стандартної трансформації, а саме **μ-μ** → **μ-2μ**. Просодична структура морфологічного “залишку” слова при цьому залишається незмінною. Решта, а саме якісні характеристики похідної моделі – довгий голосний або дифтонг і голосний вокалічної мелодії, – вочевидь, не беруть участі у морфологічній трансформації.

Отже, можна зробити висновок, що в АЛМ при утворенні форм димінутива й ламаної множини для моделей, що містять ямбічну стопу, саме просодичний шаблон визначає форму основи похідної форми. Це випадок від'ємного просодичного обмеження – з його допомогою визначається просодичний об'єкт, що “віднімається” від морфологічного об'єкта, складовою частиною якого він є. Потім до того, що залишилося, застосовується відповідна морфологічна трансформація.

Варто зазначити, що ямбічні шаблони, хоч і є найпродуктивнішими в АЛМ, не охоплюють усього простору просодичної структури слова. Так, аналіз системи наголосу в АМ свідчить про продуктивність також і хорейчних шаблонів, де мінімальне двоморове фонетичне слово має структуру метричної хорейчної стопи, як це й впливає з аналізу просодичної ієрархії та системи наголосу [McCarthy... 1990, 260]. Наприклад, Б. Хейс [Hayes 1986] знаходить обидва ці типи у бедуїнських говірках Киренаїки. Отже, хоч і в різних мовних підсистемах, в АМ функціонують обидва типи просодичних шаблонів: наголос має хорейчний характер, система віршування базується на ямбічній стопі, а моделі ламаної множини й димінутива побудовані на обох типах. Таким чином, утворення форм ламаної множини й димінутива в АМ підтверджує положення просодичної морфологічної гіпотези про те, що різноманітність фонологічних, морфологічних і поетичних явищ може бути описана за допомогою усього лише двох метричних стоп, передбачених фонологічними теоріями [McCarthy... 1990, 262].

Як бачимо, дослідження просодичної організації морфологічних моделей дозволяє краще зрозуміти її внутрішню структуру і, що важливо, певною мірою прогнозувати результат морфологічних перетворень. Якщо розглянути такі елементи морфологічної структури слова, як корінь, вокалічна мелодія, просодичний шаблон, у контексті їхньої взаємодії у процесі мовлення, можна отримати комплексне бачення процесів словотвору й словозміни в АМ.

ЛІТЕРАТУРА

- Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. **История языкознания: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений** / Под ред. С. Ф. Гончаренко. 2-е изд., стер. Москва, 2005.
- Долинина А. А. Предисловие // **Из древней арабской поэзии и прозы** / Пер. с араб. А. А. Долининой и Вл. В. Полосина. Москва, 1983.
- Зиндер Л. П. **Общая фонетика**. Москва, 1979.
- Касевич В. Б. **Морфонология**. Ленинград, 1986.
- Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г. **Морфонология в описании языков**. Москва, 1983.
- Лебедев В. Г. Теоретическая фонетика // **Теоретический курс арабского языка: учебник** / Под ред. Э. Н. Мишкурова. Москва, 2004.
- Маслов Ю. С. **О типологии чередований. Звуковой строй языка**. Москва, 1979.
- Hayes B. **Stress Shift and Syncope in Cyrenaican Bedouin Arabic**. Paper given at the Winter Meeting of the Linguistic Society of America. New York, 1986.
- Hayes B. **Metrical Stress Theory: Principles and Case Studies**. Chicago, 1995.
- Kiparsky P. Syllables and Moras in Arabic // **The Syllable in Optimality Theory** / C. Féry, R. van de Vijver (ed.). Cambridge, 2003.
- McCarthy, John J. On stress and syllabification // **Linguistic Inquiry**. Vol. 10, № 3 (Summer, 1979).
- McCarthy, John J. A prosodic theory of nonconcatenative morphology // **Linguistic Inquiry**. Vol. 12, № 3 (Summer, 1981).
- McCarthy John J., Prince Alan (1986/1996). **Prosodic morphology**. Technical Report #32. New Brunswick: Rutgers University Center for Cognitive Science. (Ms. privately circulated in 1986, issued in 1996 with new annotations and bibliography). – <http://rucss.rutgers.edu/pub/papers/pm86all.pdf>
- McCarthy John J., Prince Alan. Foot and word in prosodic morphology: The Arabic broken plural // **Natural Language & Linguistic Theory**. Vol. 8, № 2 (May, 1990).
- McCarthy John J., Prince Alan. Prosodic morphology // **The Handbook of Phonological Theory** / John Goldsmith (ed.). Oxford, 1995.
- McCarthy, John J. Prosodic morphology // **Encyclopedia of Language and Linguistics** / Keith Brown, ed. 2nd edition. Oxford, 2006. Vol. 10.
- Selkirk E. **On prosodic structure and its relation to syntactic structure**. Bloomington, Indiana: Reproduced by the Indiana University Linguistics Club, 1980. Published in: **Nordic Prosody II** / T. Fretheim (ed.). Trondheim, 1981.
- Watson Janet C. E. **The Phonology and Morphology of Arabic**. Oxford University Press, 2007.
- Wehr H. **Dictionary of Modern Written Arabic. Arabic dictionary for the contemporary written language**. Wiesbaden, 1971.
- Wright W. **A grammar of the Arabic language**. Cambridge, 1986.

О. Г. Хоміцька

АЛЖИРСЬКИЙ АРАБОМОВНИЙ РОМАН: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ

Жанр роману в сучасній арабській літературі є панівним порівняно з іншими формами літературної творчості. Про це свідчать статистичні дані, зокрема поява значної кількості науково-критичних праць за останні роки, а також започаткування у 2007 р. Міжнародної премії за кращий роман арабською мовою, яка є близькосхідним аналогом британської Букерівської премії¹. Шляхи розвитку роману в кожній з арабських країн подекуди суттєво відрізнялися, залежно від конкретних соціально-політичних та історичних умов. На особливу увагу заслуговує алжирський арабомовний роман, адже через історичні обставини – країна була колонією Франції протягом 132 років – цей жанр почав розвиватися значно пізніше, ніж в інших арабських країнах. Першим алжирським романом, що мав усі необхідні формальні ознаки цього жанру, літературознавці вважають появу твору Абд аль-Хаміда бен Хаддуги “Вітер півдня” в 1971 р. [Бен Тубаль 2011]. Разом з тим деякі спроби написати роман арабською мовою робилися в Алжирі значно раніше. Так, ще в 1947 р. Ахмад Ріда-Хуху опублікував твір “Дівчина з Мекки” (“Гада Умм аль-Кура”), провідним мотивом якого було відстоювання прав арабської жінки.

Специфіка розвитку красного письменства в Алжирі полягає в тісному співіснуванні франко- та арабомовної літератури. І якщо першій присвячено чимало досліджень у критиці (передусім французькій), то арабомовна література все ще потребує ретельного вивчення. У нашій статті ми ставимо за мету простежити основні віхи становлення та розвитку алжирського арабомовного роману, його взаємодію з франкомовним романом та подати характеристику найбільш значущих творів від самого зародження жанру до наших днів.

Алжирський роман часто вивчається в контексті літератур Арабського Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс, Лівія), проте заслуговує на окреме дослідження. Значний внесок у вивчення франкомовної прози Алжиру зробила російська дослідниця проф. С. В. Прожогіна, для якої література цього регіону є основною сферою наукових інтересів протягом багатьох років. Говорячи про зарубіжні літературознавчі студії, присвячені алжирському франкомовному роману, варто згадати імена Мохаммеда Ріди Бугерра і Сабіха Бугерра з їхньою працею “Histoire de la littérature du Maghreb. Littérature francophone” (“Історія літератури Магрибу. Франкомовна література”, 2010 рік).

Що ж до арабомовного роману Алжиру, то тут у першу чергу слід відзначити зусилля таких літературознавців, як М. Буа, М. Мсаїф, а також згадати низку критичних праць відомого публіциста, письменника і перекладача Васіні Аараджа. Спробу пролити світло на важливу частину доробку алжирських арабомовних романістів зробив у 2003 році дослідник арабомовного роману, викладач компаративістики Оранського університету (Алжир) Мухаммад Дауд. Вихід книги був приурочений до Року Алжиру у Франції. Проте на недостатність ґрунтового вивчення алжирської арабомовної романістики вказують як М. Буа і М. Мсаїф, так і інші дослідники, зокрема Бен Тубаль [Бен Тубаль 2011].

В Україні алжирському арабомовному роману до сьогодні фактично не було приділено уваги. Частково цю лакуну заповнила у своїй статті А. Андрусенко, розглянувши